

является общение, профессионализм общения, которого можно достичь при условии личностно-ориентированной формы обучения средствами креативных технологий; рассматриваются особенности и педагогические условия формирования профессионального общения.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, личность, профессиональное общение, креативные технологии, авиадиспетчер.

O. KOVALENKO

PEDAGOGICAL CONDITIONS IN FORMATION OF PROFESSIONAL ORAL SKILLS OF FUTURE AIR TRAFFIC CONTROLLERS BY PERSONAL ORIENTED STUDYING.

The professional communication is the basis of the professional activity. It is spoken about the process of formation of the professional communication, where communication, professionalism of the communication are foundation of it in personal oriented studying by means of creative technologies; examined about peculiarities, and defined pedagogical conditions of formation of professional oral skills of future controllers.

Key words: personal oriented studying, personality, professional oral skills, creative technologies, air traffic controller.

УДК 821.161.2 (045)

Людмила КОБЕЦЬ

ПОНЯТТЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ЛІНГВІСТІВ ХVІІІ–ХХІ ст.

У статті проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у сфері лексики мови. Зокрема досліджено учення про лексико-семантичну систему мови як таке, що спирається на загальнонаукову теорію систем і лінгвістичну теорію мовної системи.

Ключові слова: система, структура, лексико-семантична система, лексичний рівень, загальнонаукова теорія системності.

Лексика як один із рівнів мови має складну внутрішню організацію та ієрархічну будову, поєднує в собі багато різних підсистем, лексико-семантичних мікроструктур, тематичних груп, пов'язаних між собою як кількісними, так і значенневими відношеннями. Дослідження системної організації лексичного рівня мови належить до *актуальних* завдань сучасної лексикології.

Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю складу, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Її своєрідність полягає також у тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) найбільшою мірою пов'язана з об'єктивною дійсністю.

У статті ставимо за *мету* узагальнити досвід вітчизняних і зарубіжних лінгвістів у галузі розробки вчення про лексико-семантичну систему мови.

Лексичний рівень мови має внутрішню організацію і структурну будову. «Змістова сторона мови – це її семантика», – пише В. М. Русанівський [15, с. 7]. «Найголовнішими проблемами сучасної лексичної семантики, – пише М.П. Кочерган, – є природа поняттєвої сторони слова, характер відображення пізнавального змісту в мовних одиницях, семантичні основи вживання і сполучуваності слів, модальна рамка значення, правила складання значень, синонімічні засоби мови і правила їх перефразування тощо» [7, с. 3].

Дослідження лексики як системи має досить довгу історію. Спроби показати структурну організацію лексики мови сягають ще XVIII ст. Це у своїх наукових працях намагалися зробити західні вчені. Серед них К. Гумбольдт, який говорив про «внутрішню організацію мови» та «зовнішню організацію мови», Д. Дідро, Ж. д'Аламбер. XVIII ст. – час, коли в Німеччині було закладено підвалини в розвитку лексичної семантики. На наявності системних значень у мові акцентував німецький учений Г. Остгоф.

Швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр спробував показати відображення системності мови в людській свідомості. На думку Ф. де Соссюра, мова – це «система чистих вартостей, яка визначається виключно наявним часовим станом своїх членів» [18, с. 109]. Відзначаючи, що однією зі своїх сторін мовна вартість тісно переплетена з речами та їх природними відношеннями, Ф. де Соссюр передбачає можливість простежити за нею в часі і робить важливий висновок стосовно сталого характеру системи: «У кожний даний момент вартість залежить від системи інших вартостей, що співіснують» [18, с. 108]. Лінгвіст підкреслює, що «система ніколи не змінюється безпосередньо; сама по собі вона незмінна; зазнають змін лише деякі елементи незалежно від зв'язків, що єднають їх сукупність» [18, с. 103–104]. Послідовники Ф. де Соссюра, зокрема Ш. Балі та А. Сеше, також робили акцент на існуванні системності в мові. Ш. Балі у праці «Французька стилістика» говорить про наявність системності будь-якої мови. А. Сеше у праці «Програма та методи теоретичної лінгвістики» робить спробу описати деякі універсальні закони будови будь-якої мови.

Учення про лексико-семантичну систему мови спирається на загальнонаукову теорію систем і лінгвістичну теорію мовної системи. Однією з етапних праць, присвячених вивченню мови як системи,

вважається монографія В. М. Солнцева «Язык как системно-структурное образование» (1971). Учений постулює, що «мова – це багато конкретних систем, побудованих за визначеними правилами і з визначених елементів» [17, с. 14]. За зауваженням ученого, безліч речень, які несуть у собі інформацію, утворюють ідеальну систему ідей, поглядів, концепцій, виражену в мовленні за допомогою мови. Проте, як відзначає дослідник, сукупність мовних утворень – конкретних систем (речень) – не утворює загальної системи – мови, але утворює якусь концептуальну систему: «Мова є система, однак це система іншого виду та іншого порядку, на відміну від тих систем, які в мовленні утворюються з елементів мови. Система мови – це свого роду «комірка», де складені правила та елементи (або одиниці)» [17, с. 28].

Простежуючи історію вивчення мови як системи, В. М. Солнцев зазначає, що «в різних визначеннях можна виявити констатацію системного характеру мови [...] Системність мови є найважливішою характеристикою мови. Можна вважати, що мова належить до системних утворень» [17, с. 10]. Наголошуючи на необхідності чіткого розмежування таких понять, як *система мови* і *структура мови*, учений відзначає, що «інколи визначення системи мови в одного автора виявляється схожим або збігається з визначенням структури мови в іншого автора» [17, с. 10]. Важливість розрізнення *системи* і *структури* мови обґрунтована також у дослідженнях О. О. Реформатського та Г. С. Щура. О. О. Реформатський трактує систему як «сукупність однорідних взаємозумовлених елементів» [14, с. 31], а структура у його розумінні являє собою «сукупність різнорідних елементів у межах цілого» [14, с. 25].

На філософське визначення понять *система* і *структура* спирається Г. С. Щур: «Сукупність елементів (одиниць) даного об'єкта називається структурою. Сукупність зв'язків, які існують між елементами даної структури, називається системою» [23, с. 16].

Учення про мовну систему знаходить широкий розвиток у цілому ряді лінгвістичних розвідок подальших десятиліть. Так, Г. П. Мельников під системою розуміє «будь-яке складне ціле, яке складається із взаємозалежних або взаємообумовлених частин – елементів, втілених в реальну субстанцію і які мають конкретну схему взаємозв'язків (відношень), тобто структуру» [11, с. 98]. На основі цього тлумачення, автор трактує й термін *структура*, розуміючи під нею «одну з важливих характеристик системи» [11, с. 98].

Слід відзначити, що коли лише з'являлися спроби описати лексику як систему, були й учені, які заперечували системний характер мови, і зокрема її лексичного рівня. Так, французький мовознавець А. Мартіне намагався довести, що в лексиці не існує ніякої системи і вона розвивається хаотично [9, с. 112]. Представник англійської мовознавчої школи К.-Х. Ульман у своїх працях допускав думку про те, що в лексиці існує певна системність, але лише в окремих шарах.

Основи теорії системності лексики містяться в працях німецьких учених Й. Тріра, Г. Іпсена, В. Порціга, Г. Шпербера. Теорія Йоста Тріра спирається на «розуміння мови як системи, яка тримається на парадигматичних зв'язках лексичних одиниць» [25, с. 71]. Згідно з ученням Й. Тріра, «не взаємовідношення предметів і явищ об'єктивної дійсності визначають структуру і характер словника, а сама мова «будує» дійсність, створює образ реальності» [25, с. 186]. Із розвитком мови розвивається лексика, і цей розвиток має системний характер. У своїх наукових розвідках учений приділяв багато уваги поняттю, яке пізніше дістане назву *лексико-семантичне поле*.

Аналізуючи лексичну систему з різних боків, Йост Трір розробляє вчення про «поняттєві поля», Гюнтер Іпсен – про «лексико-граматичні поля», Вальтер Порціг – про «синтагматичні поля». Спроби описати зв'язки між словами були зроблені французькими вченими. Так, П'єр Гіро вважав за можливе виділити «морфосемантичні поля», а Жорж Маторе – «соціально-поняттєві поля». Спеціаліст у галузі англійської лексикології Роджер Гінзбург під семантичним (поняттєвим) полем розумів «переплетені відрізки словника, об'єднані одним поняттям (напр., слова, які позначають кольори, приємні емоції тощо)» [5, с. 25].

Розробки західних лінгвістів знайшли вдале продовження в ученні О. І. Смирницького про «семантичні поля», О. В. Бондарко про різні види граматичних полів [3, с. 12]. Ідеї В. Порціга про існування «синтагматичних полів» або «лексико-синтаксичних полів» привернули увагу О. В. Жолковського та І. М. Мельничука, які, за зауваженням Ю. Д. Апресяна, «виявили декілька десятків семантичних відношень (напр., річ та її звичайний атрибут *лимон – кислий*, дія та діяч *собака – гавкати*, дія та її об'єкт *підлога – підмітати*, дія та її інструмент *стригти – ножниці*, дія і місце дії *сидіти – стілець* тощо) та описали у вигляді формальних правил найбільш суттєві зв'язки між ними» [1, с. 44]. О. О. Шайкевич запропонував будувати семантичні поля, спираючись на розподіл слів у тексті і пояснюючи кореляцію слів у тексті смисловим зв'язком цих слів [21, с. 12].

Н. О. Мех семантичне поле розглядає як складну системно-структурну одиницю лексичного рівня мови, елементами якої «є слова, що в плані змісту мають свою особливу семантичну структуру, а в плані вираження виявляються лексемами з характерною сполучуваністю» [12, с. 12].

У другій половині ХХ століття думка про системність мови утверджується остаточно. Виходить ряд наукових праць, в яких обґрунтовується положення про системну організацію лексичних одиниць, розроблюються методи, за допомогою яких проводиться дослідження лексики як системи. Помітний внесок у становлення концепції системної організації мови зробили Ж. П. Соколовська, З. Д. Попова, Й. О. Стернін, Г. С. Щур, В. В. Виноградов, А. А. Уфимцева, О. С. Ахманова, Ю. Д. Апресян, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Кочерган, В. В. Німчук, Г. В. Межжеріна, О. В. Бондарко та ін. [16; 13; 23; 20; 2; 15; 10].

На тому, що лексика кожної мови розвивається за законами певної системи, у своїх працях робив акцент В. М. Русанівський. Учений показав, що рушійною силою розвитку лексичної системи виступає закон єдності і водночас конкуренції окремих її елементів: «Розвиток лексичної системи кожної мови відбувається за певними закономірностями. Джерелом еволюції є ті суперечності, які виникають у системі через невідповідність між значеннями слова (сукупністю його семем) і його значимістю (синтагматичними можливостями), а внаслідок цього через постійне напруження рівноваги її компонентів» [15, с. 62].

Своє бачення лексико-семантичної системи мови подає Л. К. Жукова, відзначаючи що «лексико-семантична система мови організована зі слів, під якими маються на увазі одиниці, які виділяються за двома основами – субстанційному та референтному, тобто шляхом взаємодії з об'єктивною дійсністю, з означуваними ними предметами, процесами, якостями тощо, та функціональному – тобто на основі встановлення функціональних ознак слова, його синтагматичного статусу» [6, с. 23].

Про системну організацію мови говорив Л. В. Щерба у праці «Опыт общей теории лексикографии»: «Слова кожної мови утворюють систему, й зміни їх значень повністю зрозумілі лише всередині такої системи» [22, с. 89]. Л. В. Щерба зауважував, що системний характер мови слабо відображений у переважній більшості словників: «Слова, слугуючи для взаєморозуміння визначеного колективу, утворюють єдину складну тканину, єдину систему, яка, на жаль, буває зазвичай досить погано відображена, а то й зовсім не відображена в існуючих словниках» [22, с. 92].

Поняття *лексико-семантична система* вперше сформульоване в дослідженнях В.В. Виноградова. Неодноразово звертаючи увагу на системну організацію лексичного рівня, В.В. Виноградов відзначав, що «слова та їх значення в тій чи іншій загальнонародній, загальнонаціональній мові, утворюють внутрішньо пов'язану, єдину і загальну для всіх членів суспільства систему» [4, с. 186]. Не можна не погодитися з думкою вченого про те, що слово несе в собі значення лише тоді, коли «дивитися» на нього лише через призму системи мови в цілому: «Слово має відношення до дійсності, відображаючи її, і виражає свої значення не само по собі, а лише через всю систему значень, які утворюють семантичну будову мови» [4, с. 187]. Аналогічною є позиція А.А. Уфімцевої, яка зауважила, що «при визначенні смислової структури окремого слова або особливості лексико-семантичної системи в цілому, в обох випадках шлях лежить через лексико-семантичні підсистеми. [...] Не можна зрозуміти сутність слова, не звертаючись до всієї лексико-семантичної системи» [19, с. 73].

Г.С. Щур у роботі «Теорія поля в лінгвістиці» проаналізував лінгвістичні теорії поля із погляду методів інтерпретації матеріалу [24, с. 56].

Підкреслюючи багатоманітність виявів лексико-семантичної системи мови, О. В. Кровицька відзначає, що «мовні одиниці пов'язані різними типами значеннєвих відношень, розрізняються за окремими сферами слововжитку, характеризуються різним ступенем активності та регулярності» і саме тому вважає необхідним створювати «своєрідні мовні реєстри конкретного історико-культурного періоду» [8, с. 4].

Лексика мови, як будь-яка система, мінлива, зазнає змін через різноманітні фактори. Зокрема, на динаміку лексико-семантичних змін впливає розвиток суспільства, який, у свою чергу, спричиняється до появи одних слів і до поступової втрати інших. В. В. Виноградову належить слушний висновок про те, що зміни окремих складників лексичної системи не призводять до руйнації або зникнення самої системи. «Лексико-семантичні системи не змінюють одна одну, – пише дослідник, – а, так би мовити, проникають одна в одну» [4, с. 186].

Отже, перші спроби дослідити структурно-системні зв'язки в межах лексичного шару сягають XVIII ст. Слід зазначити, що не останнє місце в розвитку цього напрямку посіли вітчизняні вчені, які неординарно подавали бачення цієї проблеми. Кожний учений виробив свій підхід до вивчення лексичного складу мови, застосовуючи традиційні та пропонуючи власні методи. З часом вибудувалася ціла методологічна база з розгалуженою системою методів та прийомів для дослідження

лексичного шару мови як системи. За роки активного дослідження лексики як системи виділилося, на нашу думку, два напрямки, які мають свої методи та результати досліджень. Перший напрямок пов'язаний із дослідженням понятійного змісту мови за *концептуальними, понятійними, асоціативними полями*, другий – із вивченням словникового складу мови за різними лексико-семантичними і тематичними групами. Відкритий, динамічний характер лексичної системи мови забезпечує можливість дослідження її з різних боків.

Проаналізувавши праці вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у сфері лексики мови, ми дійшли висновку, що учення про лексико-семантичну систему спирається на загальнонаукову теорію систем і, зокрема, на лінгвістичну теорію мовної системи. Лексичний рівень мови має чітку структуру, внутрішньосистемні зв'язки якої за своїми основними рисами, параметрами, характеристиками збігаються зі зв'язками складників інших мовних систем. Аналіз етапів розвитку вчення про системну організацію мови показав, що перші спроби дослідити структурно-системні зв'язки в межах лексичного шару сягають XVIII століття. Найбільший внесок у розробку цієї проблеми належить західноєвропейським і вітчизняним лінгвістам. На сьогодні створена струнка методологічна база для дослідження лексико-семантичного рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 366 с.
2. Ахманова О.С. О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии / О. С. Ахманова, В. В. Виноградов, В. В. Иванов // Вопросы языкознания. – 1956. – № 3.
3. Бондарко А. В. Понятия «семантическая категория», «функционально-семантическое поле» и «категориальная ситуация» в аспекте сопоставительных исследований / А. В. Бондарко // Методы сопоставительного изучения языков. – М. : Наука, 1988. – С. 12 – 19.
4. Виноградов В. В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии / В. В. Виноградов // Изв. АН СССР Отд. лит. и яз. – 1953. – Т. XII. – Вып. 3. – С. 185–210.
5. Гинзбург Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке : таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1973. – 223 с.

6. Жукова Л. К. Аспекты изучения лексико-семантической системы / Л. К. Жукова. – Симферополь, 1980. – 127 с.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 183 с.
8. Кровицька О. В. Українська лексикографія: теорія і практика / О. В. Кровицька ; НАН України. Інститут українозн. ім. І. Крип'якевича. – Л., 2005. – 175 с.
9. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – 367 с.
10. Межжеріна Г. В. Польова організація лексики: історія дослідження (XIX–XX ст.) / Г. В. Межжеріна // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 22–30.
11. Мельников Г. П. Системная лингвистика и ее отношение к структурной / Г. П. Мельников // Проблемы языкознания : доклады и сообщения советских ученых на X Междунар. конгрессе лингвистов. – М., 1967.
12. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові XIX – початку XX ст. / Н. О. Мех ; НАН України, Інститут української мови. – К. : Інститут української мови, 2001. – 182 с.
13. Попова З. Д., Стернин И.А. Лексическая система языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 1984. – 146 с.
14. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – 4-е изд., доп. – М. : Госполитиздат, 1967. – 647 с.
15. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 236 с.
16. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике (анализ семантической структуры слова) / Ж. П. Соколовская. – К. : Вища шк., 1979. – 192 с.
17. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, 1971. – 286 с.
18. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – К. : Основи, 1998 – 326 с.
19. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. яз.) / А. А. Уфимцева. – М.: АН СССР, 1962. – 287 с.
20. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

21. Шайкевич А. Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей / А. Я. Шайкевич // Иностранные языки в высшей школе. – 1963. – № 2. – С. 12–18.

22. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба – М. : ЛКИ, 1940. – 428 с.

23. Щур Г. С. О некоторых общин категориях лингвистики / Г. С. Щур // Вопросы общего языкознания. – 1964.

24. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 234 с.

25. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. – Heidelberg : Winter, 1931. – Bd. 1. – 347 s.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2012

Л. Кобец

ПОНЯТИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ЯЗЫКА В ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ЛИНГВИСТОВ XVIII – XXI ВВ.

В статье проанализированы труды отечественных и зарубежных лингвистов в сфере лексики языка. В частности исследовано учение о лексико-семантической системе языка как такой, которая опирается на общенаучную теорию систем и лингвистическую теорию языковой системы.

Ключевые слова: система, структура, лексико-семантическая система, лексический уровень, общенаучная теория системности.

L. Kobets

A CONCEPT OF THE LEXICAL AND SEMANTIC SYSTEM OF LANGUAGE IS IN UKRAINIAN AND FOREIGN LINGUISTS OF XVIII – XXI CENTURIES.

In the article Ukrainian and foreign linguists are analyzed in the sphere of vocabulary of language. In particular scientific studies about the lexical and semantic system of language as such which leans against the scientific theory of the systems and linguistic theory of the linguistic system.

Key words: system, structure, lexical and semantic system, lexical level, scientific theory of the system.

УДК 811. 161. 2' 27

Катерина КОТЕЛЕВЕЦЬ

ВИТОКИ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ (на матеріалі повісті Г. Белих, Л. Пантелєєва «Республіка ШКІД»)

У статті досліджено молодіжну субмову. Розглянуто джерела формування шкільного сленгу та описано етимологію нелітературних одиниць у тексті повісті Г. Белих і Л. Пантелєєва «Республіка ШКІД».

Ключові слова: молодіжна субмова, ненормативна лексика, шкільний сленг, аргі, жаргон, просторіччя.

Актуальність дослідження полягає в тому, що, оскільки молодіжний сленг активно поповнює словниковий склад молоді, зокрема школярів,